

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ І ВІДОВИЙ ЗМІСТ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Головицький В. В.

У науковій статті широко розкрито поняття «функції держави». Досліджено основні ознаки функцій держави. Подано загальну характеристику видів державних функцій. Проаналізовано форми та методи здійснення функцій держави. Установлено взаємозалежність функцій держави від історичного етапу державного розвитку, її форми правління, міжнародної геополітичної ситуації. Зроблено висновки щодо здійснення державних функцій як складного й багатопланового процесу діяльності держави, її відповідних структур.

Ключові слова: держава, функції держави, види державних функцій, форми здійснення функцій держави, методи здійснення функцій держави.

В научной статье широко раскрыто понятие «функции государства». Исследованы основные признаки функций государства. Представлена общая характеристика видов государственных функций. Проанализированы формы и методы осуществления функций государства. Установлена взаимозависимость функций государства от исторического этапа государственного развития, его формы правления, международной геополитической ситуации. Сделаны выводы по осуществлению функций как сложного и многогранного процесса деятельности государства, его соответствующих структур.

Ключевые слова: государство, функции государства, виды функций, формы осуществления функций государства, методы осуществления функций государства.

In the scientific article widely describes the concept of "functions of the state". The main features of state functions are investigated. A general description of the types of state functions is presented. The forms and methods of state functions are analyzed. The interdependence of state functions from the historical stage of state development, its form of government, the international geopolitical situation is established. Conclusions are made on the implementation of state functions as a complex and multi-faceted process of the state, its respective structures.

Despite the long history of the study of the problem, in modern theoretical and legal science, the concept of "state functions" is not unambiguous to date. This situation, in our opinion, is natural, since with the development of states, the globalization of world processes, the emergence of new political, economic, social and environmental challenges, the states themselves and their functions change. Consequently, the modern theory of law, as the basic branch of legal science, taking into account modern processes, reflects them, including on the content analysis of the functions of the state.

Modern science of the theory of law does not contain a universal approach to defining the concept of "state function". In our opinion, this can be explained by the dynamics of the development of the state itself, and, consequently, its functions, both in the practical and theoretical spheres of life. Yet, we succeeded in finding a common denominator in the given literature in the scientific literature and agree with the modern Ukrainian theoreticians of law, which define the functions of the state as the main directions of its activity, where its objectives and goals are reflected and specified, and the essence and social purpose of the state in society are revealed.

Key words: state, functions of the state, types of state functions, forms of the exercise of state functions, methods for the exercise of state functions.

Постановка проблеми та її актуальність. Незважаючи на тривалу історію дослідження проблеми, в сучасній теоретико-правовій науці поняття «функції держави» донині не є однозначним. Така ситуація, на нашу думку, є природною, адже з розвитком держав, глобалізацією світових процесів, появою нових політичних, економічних, соціальних, екологічних викликів змінюються самі держави та їхні функції. Отже, сучасна теорія права як зasadнича галузь юридичної науки, враховуючи сучасні процеси, відображає їх у тому числі на змістовому аналізі функцій держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До представників української правової школи, які займались дослідженням питання змісту функцій держави, можна зарахувати таких науковців, як В. Бульба, К. Волинка, В. Котюк, В. Кириченко, Н. Крестовська, Л. Луць, Б. Малишев, О. Ковальчук, О. Мурашин, О. Скакун, М. Цвік, А. Шевченко й інші.

Мета статті – дослідити теоретико-правовий і видовий зміст функцій держави.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до понятійної характеристики категорії «функції держави», пропонуємо проілюструвати значення терміна «функція». Так, у перекладі з латинської мови «functio» означає «виконання» або здійснення. Українська теоретико-правова школа демонструє узгодженість підходів. Так, В. Кириченко, О. Куракін у підручнику з теорії держави та права визначають функції держави як «основні напрями її діяльності, в яких відображаються та конкретизуються її завдання і цілі, виявляється сутність та соціальне призначення держави у суспільстві» [3, с. 37]. При цьому вчений застерігає не ототожнювати функції держави та функції органів державної влади.

Через призму соціального призначення розкриває поняття функцій інший український дослідник – М. Цвік. Функції держави – це основні напрями її діяльності, які виражают її сутність і соціальне призначення в галузі управління справами суспільства, пише вчений, вираження у функціях держави її сутності як найбільш глибинного й усталеного в ній показує, заради чого вона існує, інтересам яких соціальних груп, політичних сил служить [9]. До беззаперечних здобутків ученого належить виокремлення ознак, що притаманні функціям держави, які можна відобразити так.

По-перше, вони є основними соціально значущими напрямами її внутрішньої або зовнішньої діяльності. Поняття «основний напрям діяльності» дає змогу виокремити функції з множинних різних проявів державної діяльності як найбільш широкі й загальні за обсягом. Функціями визнаються такі напрями діяльності, які мають своїм об'єктом широке коло схожих суспільних відносин в окремих сферах соціального життя (політика, економіка, культура, соціальна сфера, екологія тощо); є комплексними за своїм змістом і структурою; являють собою один із вирішальних напрямів впливу держави на суспільні

Головицький В. В., 2018

відносини всередині країни або за її межами; здійснюються всіма або багатьма ланками державного апарату.

По-друге, у функціях держави виражаються й конкретизуються її історична сутність і соціальне призначення. Зміна сутності й соціального призначення закономірно відбувається на змісті її діяльності, оскільки функції є найбільш «чутливими» до сутнісних змін.

По-третє, у функціях держави різних типів проявляються особливості й закономірності розвитку, динаміка соціально-економічних, політичних і духовних перетворень у житті суспільства. Зокрема, саме цим зумовлюється зміна функцій сучасної української держави, які кардинально модифіковані порівняно з попередніми періодами її історичного буття.

По-четверте, функції держави є стійкими, усталеними діяльними фактами, що означає їх постійний характер на довгому періоді існування держави тощо [9].

Український учений Л. Бульба, досліджуючи підходи європейських науковців, які вивчали означену тематику через призму історично-теоретичного підходу, відзначив, що функції держави відіграють важливу роль у виконанні нею своєї історичної місії, яка насамперед полягає в реалізації державної політики.

У європейській соціальній філософії ХХ сторіччя вченій відзначив чотири періоди дослідження основних концепцій функцій держави: емпіричний, антитоталітарний, антистатичний, демократичний підхід, у якому досліджуються категорії «громадянське суспільство», «самоврядування», «демократія», «держава», «політика», що фактично доповнюють одна одну [1].

Варто зазначити, що європейська теорія права розглядає «функції держави» як основні напрями або види її діяльності, що розкривають соціальну сутність і призначення в суспільстві. Ці процеси стали рушійною силою утвердження національних держав у сучасному розумінні цього поняття. М. Тетчер наголошувала на тому, що «будь-яке державне регулювання є обмеженням свободи, будь-яке правило має свою вартість. Допоки уряд буде втручатися й не обмежувати свою діяльність тими моментами, які необхідні для успішного функціонування капіталістичної економіки, результати будуть мізерними» [8]. Реалізація внутрішніх функцій держави (економічної, соціальної, захисту прав і свобод людини та громадянина), з одного боку, сприяє посиленню центральної влади в державі, поступовій руйнації внутрішніх бар'єрів, а з іншого – зрошує соціальне й культурне життя в національну єдність. «Чи може одне й те саме тіло щодо себе одночасно стояти й рухатись?» – ставив риторичне запитання античний філософ Платон, шукаючи «доброго і правильного державного устрою» [5, с. 126].

Отже, функції держави можна визначити як основні напрями її діяльності щодо управління суспільством, включаючи механізм державного впливу на розвиток суспільних процесів. Зважаючи на проаналізований комплекс вітчизняної та зарубіжної літератури, можемо констатувати, що в сучасній юридичній науці під функціями держави розуміють не лише напрями її діяльності, а й механізми державного впливу на суспільні процеси загалом.

Здійснення державних функцій – це складний і багатоплановий процес діяльності держави, її відповідних структур. Багатство й особливості суспільних відносин зумовлюють існування в державі досить широкого кола відповідних функцій. Теорія держави аналізує лише основні функції держави, які сучасні українські дослідники В. Ки-

риченко, О. Куракін класифікували за такими критеріями. Залежно від призначення держави поділили на основні функції – найважливіші напрями діяльності держави, які мають пріоритетне значення у визначений історичний період розвитку суспільства (захист прав і свобод людини, економічна, соціальна тощо); неосновні (додаткові) функції – напрями діяльності держави щодо здійснення конкретних завдань, які мають супроводжувальний, допоміжний або обслуговуючий характер (управління персоналом, оподаткування, фінансовий контроль тощо) [3, с. 38].

За сферами діяльності держави основні функції, свою чергою, можна поділити на внутрішні функції, що здійснюються в межах цієї держави й у яких виявляється її внутрішня політика (регулювання економічних відносин, організація суспільних робіт, охорона правопорядку, законності, прав і свобод громадян, соціальне обслуговування населення, охорона та раціональне використання природних ресурсів), і зовнішні функції, що забезпечують здійснення її зовнішньої політики. Сюди належать такі функції, як оборона країни, підтримання міжнародного миру, міжнародного економічного співробітництва.

Варто зауважити, що в державах різних типів і на різних етапах їх розвитку кількість і зміст як внутрішніх, так і зовнішніх функцій може змінюватися. З огляду на конкретні історичні умови їх існування, в деспотичних державах Давнього Сходу існувала функція розподілу й контролю за використанням водних ресурсів [7, с. 12-15].

У наш час з переходом до ринкових відносин зміст цієї державної функції суттєво звужується. З визначенням курсу на побудову в Україні демократичної правої держави розширюються зміст і значення функції захисту правопорядку, законності, охорони прав і свобод громадян, а також функції соціального обслуговування населення. Обрання євроінтеграційного курсу також змінює функціональний складник держави, а агресія північного сусіда переорієтує державні функції на військові рейки.

За принципом розподілу влади функції держави поділяються на законодавчі, управлінські, судові. Особливість цієї класифікації полягає в тому, що вона відображає механізм реалізації державної влади. Кожна з названих функцій здійснюється, як правило, не одним, а сукупністю органів, які належать до визначені функції.

Залежно від часу дії, дослідник поділив державні функції на постійні – напрями діяльності держави, що здійснюються впродовж тривалого часу і притаманні їй на всіх або більшості етапах її існування, розвитку й функціонування, наприклад, політична, соціальна, організація оборони країни тощо; тимчасові функції – це напрями діяльності держави, які спрямовані на вирішення деяких невідкладних завдань і здійснюються протягом певного періоду її існування (боротьба зі стихійним лихом, уведення надзвичайного стану тощо) [3, с. 38].

Залежно від сфери суспільного життя державні функції поділяються на економічні, політичні, соціальні, гуманітарні, економічні, ідеологічні тощо.

За сферами політичної спрямованості теоретики права виділяють внутрішні й зовнішні функції держави. Внутрішні й зовнішні функції будь-якої держави тісно пов'язані, оскільки зовнішня політика багато в чому залежить від внутрішніх умов існування цієї держави. Серед внутрішніх функцій можна виділити блок охоронних функцій, а саме охорони правопорядку, захисту прав і свобод громадян [2, с. 62].

Друга половина ХХ ст. характеризується тим, що в розвинених країнах світу до основних функцій держави соціального спрямування ввійшла економічна функція. Тепер держава втручається в економіку, визначає темпи її зростання, встановлює пропорції між окремими її галузями. Утворились державний сектор економіки, державна власність, державне управління підприємствами й організаціями, що на ній базуються. Економічна функція держави має антикризову спрямованість і націлена на створення соціально орієнтованої ринкової економіки. З економічною тісно пов'язаною соціальною функцією держави. Головне її призначення – це усувати можливу соціальну напруженість у суспільстві, вирівнювати різкі диспропорції в соціальному стані людей, розвивати охорону здоров'я, освіту, культуру. У всьому цьому чітко простежується мета держави – забезпечити всім гідне існування, вільний розвиток особистості, захист родини, соціальну справедливість і соціальну захищеність.

Останнім часом багато передових держав світу активно здійснюють функцію розвитку науково-технічного прогресу. Постійно розширяється сфера науково-технічних досліджень, що відбуваються на державній основі. Це викликано тим, що сучасні масштаби наукових досліджень та експериментальних робіт значно зросли. Тому держава бере на себе стимулювання технічного прогресу, майже повністю оплачує витрати в галузі фундаментальних теоретичних досліджень.

Функція розвитку культури, науки й освіти склалася замість раніше здійснюваної культурно-виховної функції з властивим їй домінуванням радянської державної ідеології. На відміну від колишньої, функція розвитку культури, науки й освіти ґрунтуються на визнанні Конституцією ідеологічного плюралізму, відповідно до якого ніяка ідеологія не може встановлюватися як загальнообов'язкова. Конституція гарантує кожному свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості, охорону інтелектуальної власності.

Екологічна функція або функція охорони природи ї рационального використання природних ресурсів об'єктивно зумовлена розвитком науково-технічної революції та її часом негативних наслідків для людини. У цих умовах проблема екології вийшла на перший план не тільки в межах окремої країни, а й у глобальному міжнародному масштабі.

Зовнішні функції держави забезпечують здійснення її зовнішньої політики, відображають основні напрями її діяльності на зовнішньополітичній арені, спрямовані на встановлення та підтримання певних відносин з іншими державами. Серед зовнішніх функцій, як правило, виділяють такі: оборона країни, захоплення чужих територій, дипломатична, взаємодопомога. Однак із погляду сучасного розуміння права агресивну зовнішню політику, ведення агресивних воєн, імперіалістичну діяльність не можна вважати функціями держави, адже така діяльність суперечить міжнародному праву та є протиправною. Функція інтеграції у світову економіку й до співробітництва з іншими країнами у вирішенні глобальних проблем виокремилася в основну функцію [2, с. 63]. Іншу статифікацію функцій держави запропонував харківський представник теоретичної школи права М. Цвік. Він поділив функції на загальносоціальні та конкретно групові. Так, до перших належать такі напрями діяльності держави, які є довготривалими, спрямованими на задоволення інтересів суспільства загалом, усіх його верств. Загаль-

носоціальні функції характеризують діяльність сучасної держави в галузі захисту прав і свобод людини [9].

Поряд із загальнонаціональними держава протягом тисячоліть виконує й функції захисту групової інтересів. Вони являють собою такі напрями діяльності держави, що якнайповніше спрямовані на вираження й задоволення інтересів певних соціальних сил, правлячих угруповань, за якими стоять ті верстви населення, які становлять соціальну базу здійснення державної влади. Держава використовується панівною елітою як владна політична організація правлячої соціальної групи з метою обслуговування її інтересів. У таких випадках державні функції спрямовуються на утримання населення в тих політичних і правових рамках, які вигідні правлячій еліті. При цьому використовуються різні методи стримування, виховання, прямого пригнічення підвладних тощо [9].

Отже, незважаючи на різноманіття підходів до класифікації функцій держави, виокремлення різноманітних категорій і підтипів, констатуємо, що всі функції держави нерозривно пов'язані між собою. Okрім того, вони залежать від конкретно історичного етапу державного розвитку, її форми правління, міжнародної геополітичної ситуації та інших чинників, що переорієнтовують одні функції в категорію першочергових, а інші – змінюють на другорядні.

Держава здійснює функції через свій механізм шляхом використання різних форм і методів. Серед форм діяльності держави пріоритетне місце посідають правові форми, які українські теоретики визначають як юридичні засоби здійснення державних функцій. Саме в них відображається зв'язок держави і права, обов'язок держави під час здійснення своїх функцій діяти на основі права й у межах закону [9].

Правові форми діяльності держави – це визначений законом (юридично оформлені) порядок здійснення компетентними органами й особами юридично значущих дій, спрямованих на здійснення функцій. Правові форми діяльності держави характеризується низкою ознак, які відрізняють їх від інших організаційних форм. Вони є системою юридично значущих дій, що здійснюються органами держави, посадовими особами та іншими уповноваженими на те суб'єктами. Дії набувають властивості «юридично значущих» завдяки їх спрямованості на реалізацію суспільних потреб саме правовими засобами. Вихідне й підсумкове призначення цих дій полягає в забезпеченні впливу держави на суспільні відносини шляхом створення нормативних приписів, прийняття нормативно-правових актів і забезпечення їх реалізації [9].

Предметом юридично значущих дій є певне коло юридичних питань, які підлягають вирішенню на користь і для задоволення інтересів зацікавлених суб'єктів. Так, прийняття закону має відповісти інтересам народу й держави, винесення судом рішення – інтересам позивача чи відповідача.

Здійснення юридично значущих дій відбувається за допомогою таких юридичних засобів, як розроблення і прийняття нормативно-правових актів, видання актів тлумачення норм права, прийняття індивідуально-правових актів у порядку застосування норм права тощо. Порядок здійснення юридично значущих дій, як правило, регулюється процедурно-процесуальними нормами. Він може бути регламентованим детально (наприклад, регулювання процедури діяльності судових органів процесуальними кодексами) або ж фрагментарно (регламентація процедури

діяльності окремих органів держави, посадових осіб під час вирішення ними юридичних питань).

Головними правовими формами здійснення функцій держави є такі:

1) правотворча діяльність – це діяльність компетентних державних органів і їх посадових осіб щодо розроблення, прийняття, зміни, скасування й систематизації нормативно-правових актів, які регламентують процес реалізації функцій держави;

2) правозастосовна діяльність – це діяльність компетентних державних органів і їх посадових осіб щодо застосування правових норм і внесення обов'язкових для виконання індивідуально-правових приписів;

3) правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально створених державних органів і їх посадових осіб щодо нагляду й контролю за дотриманням норм права, їх охороною від правопорушень, захисту наданих громадянам суб'єктивних прав і забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків, а також відновлення правового стану в разі заподіяння шкоди інтересам суспільства, правопорядку реалізації [4, с. 45].

Організаційні форми здійснення функцій держави – це діяльність державних органів, яка спрямована на сприяння реалізації функцій держави й не пов'язана з виданням юридичних фактів. Виділяють такі організаційні форми:

1) організаційно-регламентуюча діяльність держави – це поточна організаційна робота щодо вирішення конкретно політичних завдань і техніко-організаційного забезпечення функціонування різних ланок державного механізму (підбір і розстановка кадрів, підготовка документів, організація проведення виборів тощо);

2) організаційно-господарська діяльність держави – це поточна господарська робота щодо матеріального забезпечення виконання різних державних функцій (бухгалтерський облік, статистика, організація постачання, збути тощо);

3) організаційно-ідеологічна діяльність держави – це повсякденна роз'яснювальна, виховна робота, пов'язана із забезпеченням і виконанням різних функцій держави (роз'яснення змісту виданих законів та інших нормативно-правових актів, формування суспільної думки, робота засобів масової інформації тощо) [10, с. 55].

Під час здійснення своїх функцій держава поряд із певними формами використовує також різноманітні методи, а саме:

1) метод переконання – реалізується шляхом правово-виховання населення, проведеннем різних профілактичних заходів;

2) метод заохочення – реалізується шляхом пропаганди позитивного досвіду й надання різних матеріальних чи моральних заохочень колективам, особам, які не допускають правопорушень і беруть активну участь у боротьбі з правопорушниками;

3) метод примусу – реалізація шляхом застосування до суб'єктів, які скоїли правопорушення, відповідних заходів впливу, перевиховання та спонукання до діяльності, спрямованої на усунення шкоди, що заподіяна такою поведінкою іншим суб'єктам. Отже, функції держави являють собою єдність змісту, форм і методів здійснення державної влади в певній сфері державної діяльності [6].

Отже, функції держави реалізуються через комплекс відповідних форм і методів здійснення, без яких неможливо досягти відповідного, бажаного результату. Однак означені форми та методи повинні відбуватися в межах правового поля. Вихід за кордони може нівелювати основну цінність і призначення самої держави.

Висновки. Отже, сучасна наука теорії права не містить універсального підходу до визначення поняття «функції держави». На нашу думку, це можна пояснити динамікою розвитку самої держави, а отже, і її функцій і в практичній, і теоретичній сферах життя. Усе ж нам удається знайти в науковій літературі спільній знаменник у цій площині та погодитися із сучасними українськими теоретиками права, які визначають функції держави як основні напрями її діяльності, де відображаються й конкретизуються її завдання та цілі, виявляються сутність і соціальне призначення держави в суспільстві.

Говорячи про функції держави через призму напрямів її діяльності, можемо констатувати, що в сучасній юридичній науці під функціями держави розуміють не лише напрями її діяльності, а й механізми державного впливу на суспільні процеси загалом. Ми підтримуємо таке комплексне тлумачення категорії, адже, виконуючи окремі функції в тих чи інших сферах життя суспільства, держава водночас впливає на стан суспільних процесів.

Варто зауважити, що в науковій літературі рясніє низка підходів до класифікації функцій держави залежно від сфери діяльності й поставленої мети. Учені також виділяють різні типи й підтипи функцій. Разом із тим констатуємо, що всі функції держави нерозривно пов'язані між собою. Вони залежать від конкретного історичного етапу державного розвитку, її форм правління, міжнародної геополітичної ситуації та інших чинників, що одні функції переорієнтовують у категорію першочергових, а інші – змінюють на другорядні.

Функції держави реалізуються через комплекс відповідних форм і методів здійснення, без яких неможливо досягти відповідного, бажаного результату. Однак означені форми та методи повинні відбуватися в межах правового поля. Вихід за кордони може нівелювати основну цінність і призначення самої держави.

Література

1. Бульба В.Г. Історико-компаративний огляд класичних парадигм щодо визначення сутності та змісту функцій держави. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_2_5.
2. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ, 2003. 240 с.
3. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс. Київ, 2010. 264 с.
4. Крестовська Н.М., Матвеєва Л.Г. Теорія держави і права. Харків, 2008. 432с.
5. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: у по-лоні Платонових чарів. Київ, 1994. Т. 1. 444 с.
6. Правознавство: підручник. URL: http://pidruchniki.com/12090810/pravo/ponyattya_vidi_funktsiy_derzhavi_formi_metodi_zdysnennya.
7. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів, 2001. 382 с.
8. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира. 2-е изд. Москва, 2007. 504 с.
9. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права. Харків, 2002. 432 с. URL: <http://radnuk.info/pidrychnu/teoriua-prava/38-tsvik/83-s-3-.html>.
10. Шевченко А.Є., Старостюк А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Вінниця, 2017. 270 с.

Головицький В. В.,
студент Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**